

CJBB84 - Morfologie a korpus

Kondicionál minulý

Kondicionál minulý (KM) je v češtině ve většině případů třísložkový tvar - skládá se z pomocného slovesa (*ne*)*být*, příp. (*ne*)*bývat* ve tvaru participia minulého (Vp^b), kondicionálové částice *by*¹ v příslušné osobě (Vc) a 1-ového participia plnovýznamového slovesa (Vp^M). Jak uvidíme dále, možné jsou i varianty se dvěma pomocnými, neplnovýznamovými slovesy, k nimž někdy také přiléhá ještě čtvrtá složka v podobě autosémantického slovesa. Tehdy hovoříme o rozšířeném KM.

K vyhledání třísložkových tvarů kondicionálu minulého v korpusu je třeba nejprve zvážit otázku, v jakém pořadí mohou v rámci slovosledu tyto tři složky za sebou následovat. Z hlediska kombinatoriky existuje 3^2 možných pořadí, z nichž však vzato z hlediska jazykového některá jsou přípustná a jiná nikoliv. Ke zjištění, jaká pořadí jsou možná, resp. užívaná, nám poslouží data z korpusu. Vycházejme v této práci z předpokladu, že nejčastější jsou takové případy užití kondicionálu minulého, kdy všechny složky, ať už seřazené jakkoliv, stojí semknuty těsně k sobě, tj. nenacházejí se mezi nimi žádné další jednotky².

Pro účely vyhledávání zvolíme jako centrální složku kondicionálovou částici, tvary slovesné budeme dohledávat v kontextu napravo či nalevo od ní. Tabulka níže znázorňuje, jakými dotazy pro jaký kontext jsme vyhledali jednotlivé možné kombinace a kolik na každou z nich připadá výskytů v korpusu SYN2010.

	Forma slovosledu					
	$Vc-$ Vp^b- Vp^M	Vp^b- $Vc-$ Vp^M	$Vc-$ Vp^M- Vp^b	Vp^M- $Vc-$ Vp^b	Vp^b- Vp^M- Vc	Vp^M- Vp^b- Vc
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<1, 1>	<-1, -1>	<2, 2>	<1, 1>	<-2, -2>	<-1, -1>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<2, 2>	<1, 1>	<1, 1>	<-1, -1>	<-1, -1>	<-2, -2>
N-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<2, 2>	<1, 1>	-	-	-	-
Počet výskytů v korpusu SYN2010	922	484	115	88	2	0

¹ Rovněž *aby*, *kdyby* a další spojky obsahující *by*. Vzhledem k povaze problematiky zkoumané primárně v této práci se těmito případy zde nebudeme zabývat.

² V průběhu získávání dat zjistíme, že tento předpoklad nemusí být vždy nutně správný; v některých případech je častější situace, kdy je mezi určitými dvěma složkami obsazena jedna pozice.

Tabulka výše znázorňuje, že nalezená užití kondicionálu minulého lze rozdělit do tří hlavních skupin podle toho, jakou složkou končí. První a početně nejvýznamnější skupinu představuje dvojice posloupností, kdy na pozici nejvíce vpravo stojí l-ové přičestí plnovýznamového slovesa. V menší míře jsou pak zastoupeny dvě kombinace, které tvoří skupinu druhou a jejichž pořadí uzavírá participium minulé pomocného slovesa *být* či *bývat*.

U této skupiny je však nutné vzít v potaz, že je tvořena až na několik výjimek výskyty, kdy složka Vp^M odpovídá, stejně jako Vp^b , tvaru *být* či *bývat* v minulém čase, jsou zde tedy přítomna dvě pomocná slovesa. To je způsobeno tím, že výsledky dotazu [tag="Vp.*"], kterým jsme vyhledali Vp^M , se prolínají s odpověďmi na dotaz [lc="(ne)byl([aioy])|(ne)býval([aioy])"], jímž jsme vyhledali pomocná slovesa. Z tohoto důvodu jsme u první skupiny kombinací tyto výskyty pro Vp^M negativním filtrem následně eliminovali. V opačném případě bychom měli tuto množinu výsledků obsaženou v obou skupinách, jak v první, tak ve druhé.

Doklady ve druhé skupině jsou tedy díky výše zmíněnému kvalitativně odlišné od těch ve skupině první. Jsou to až na výjimky třísložkové případy bez plnovýznamového slovesa a také zde jsou zahrnuty výskyty čtyřsložkového, tzv. rozšířeného kondicionálu minulého, kde čtvrtou složku tvoří sloveso plnovýznamové.

Třetí, o poznání méně významná skupina, kterou představují pouze dva ojedinělé výskyty kombinace Vp^b-Vp^M-Vc , v zásadě pouze doplňuje tu druhou, neboť v těchto dokladech rovněž odpovídá Vp^M pomocnému slovesu. Slovosled je však odlišný. Na konci této práce zjistíme, že se jedná o velice specifická a okrajová užití, jejichž okolní kontext napovídá, že jsou součástí básnického jazyka. Poslední kombinace, Vp^M-Vp^b-Vc se jeví vzhledem k nulovému počtu výskytů jako jediná z posloupností jazykově nepřipustná.

Zaměříme postupně pozornost na každou doloženou posloupnost a podrobme úvaze primární otázku této práce, tj. jakými pravidly se řídí možnost vkládat mezi jednotlivé složky další slovní jednotky.

1. Kombinace zakončené hlavním slovesem

a) $Vc-[?]-Vp^b-[?]-Vp^M$

Postupně hledáme doklady, kdy je kontextové okno vyplněno jednou, dvěma, třemi atd. pozicemi. Pro eliminaci nežádoucích dat při tom zajišťujeme negativním filtrem, že na žádné z těchto pozic nestojí konjunkce ani interpunkční znak. Nejprve prozkoumáme možnosti levého a následně pravého okna. Viz tabulky níže:

	Forma slovosledu					
	Vc- [1]- Vp ^b - Vp ^M	Vc- [2]- Vp ^b - Vp ^M	Vc- [3]- Vp ^b - Vp ^M	Vc- [4]- Vp ^b - Vp ^M	Vc- [5]- Vp ^b - Vp ^M	Vc- [6]- Vp ^b - Vp ^M
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<2, 2>	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, 6>	<7, 7>
N-filter: [tag="[Z].*"]	<1, 1>	<1, 2>	<1, 3>	<1, 4>	<1, 5>	<1, 6>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, -6>	<7, 7>	<8, 8>
N-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, -6>	<7, 7>	<8, 8>
Počet výskytů v korpusu SYN2010	1015	280	87	19	14	3

	Forma slovosledu					
	Vc- Vp ^b - [1]- Vp ^M	Vc- Vp ^b - [2]- Vp ^M	Vc- Vp ^b - [3]- Vp ^M	Vc- Vp ^b - [4]- Vp ^M	Vc- Vp ^b - [5]- Vp ^M	Vc- Vp ^b - [6]- Vp ^M
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>
N-filter: [tag="[Z].*"]	<2, 2>	<2, 3>	<2, 4>	<2, 5>	<2, 6>	<2, 7>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, 6>	<7, 7>	<8, 8>
N-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, 6>	<7, 7>	<8, 8>
Počet výskytů v korpusu SYN2010	376	163	98	37	19	5

Výše uvedené přehledy³ ilustrují skutečnost, že obě okna první posloupnosti je možné zaplnit větším množstvím jednotek.

Toto množství není striktně stanovitelné. Obrázky níže zachycují vzorek dat z korpusu pro slovosledné formy *Vc-[6]-Vp^b-Vp^M* a *Vc-Vp^b-[6]-Vp^M*. Vidíme na nich, že obsazených šest pozic nemusí být zdaleka konečný počet. Je možné představit si tyto věty rozvinuté o další větné členy.

³ Vzhledem k vysoké náročnosti, kterou by s sebou přinesla ruční kontrola získaných dat, jsou zde uváděné hodnoty zatížené chybami. Hodnoty ponecháváme tak, jak nám je poskytl výstup korpusového manažeru. Upravujeme je ručně pouze tam, kde jejich počet zjevně převyšuje polovinu získaných dokladů (tehdy počet chyb odečítáme) a také tam, kde jsou všechny výskyty chybové (tehdy snižujeme výsledek na nulu).

u , a mně **by** se ty jejich tmavý vláčný slečny **byly** **libily** - a tobi
nikdo jiný **by** se tam asi v tom úřadě **nebyl** **udržel** - Po téhle str
en , které **by** jim malíři v rámci kompozice dozajista **byli** **přidali**

ty , kterou **by** **byla** stále narůstající mnohostranná činnost jejího manžela **vyžadovala** .
edl , určitě **by** **bývalo** nějaké to přiměřeně se západními spojenci **stabilizovalo** východní fr
al . Owen **by** **byl** za nic na světě při výprasku **nezakřičel** , ačkoliv někdy měl blízko k
" V duchu **by** **byl** za to nejradši toho chudáka Planchona **požádal** o odpuštění . Ale co
alektikou , **by** **byl** ještě před rokem sotva cenzurnímu oku **ušel** , byl silně ovlivněn " de

Možnost zaplnění zde tedy nepodléhá žádnému pevnému omezení, pouze statistickému.

Vyhledané výskyty pochopitelně nejsou všechny, které posloupnost $Vc-Vp^b-Vp^M$ umožňuje. Nebrali jsme doposud v potaz případy, kdy v obou oknech stojí více jednotek, např. v levém 2 a v pravém 3. Takové případy se samozřejmě v korpusu vyskytují, viz:

, jako **by** si to **byl** v nitru potají **ukládal** a podněcov
t , kdo **by** na mne **byl** ty hrozné věci **chrtil** . " " Bylo
lnosti **by** se ji **byl** Steve asi trochu **dvořil** . Jel však
ní , že **by** pro mě **byl** Höss někdy něco **udělal** , a my
ě , jak **by** si to **byli** někteří jeho reprezentanti **přáli** .

Vzhledem k cíli této práce se jimi zde však nebudeme dále zabývat. Postačí nám vědět, že existují.

b) $Vp^b-[?]-Vc-[?]-Vp^M$

Obdobný postup jako v případě první kombinace zvolíme i u druhé posloupnosti z první skupiny:

	Forma slovosledu					
	Vp ^b - [1]- Vc- Vp ^M	Vp ^b - [2]- Vc- Vp ^M	Vp ^b - [3]- Vc- Vp ^M	Vp ^b - [4]- Vc- Vp ^M	Vp ^b - [5]- Vc- Vp ^M	Vp ^b - [6]- Vc- Vp ^M
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<-2, -2>	<-3, -3>	<-4, -4>	<-5, -5>	<-6, -6>	<-7, -7>
N-filter: [tag="[Z].*"]	<-1, -1>	<-1, -2>	<-1, -3>	<-1, -4>	<-1, -5>	<-1, -6>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>
N-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>	<1, 1>
Počet výskytů v korpusu SYN2010	0	0	0	0	0	0

	Vp ^b - Vc- [1]- Vp ^M	Vp ^b - Vc- [2]- Vp ^M	Vp ^b - Vc- [3]- Vp ^M	Vp ^b - Vc- [4]- Vp ^M	Vp ^b - Vc- [5]- Vp ^M	Vp ^b - Vc- [6]- Vp ^M
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<-1, -1>	<-1, -1>	<-1, -1>	<-1, -1>	<-1, -1>	<-1, -1>
N-filter: [tag="[Z].*"]	<1, 1>	<1, 2>	<1, 3>	<1, 4>	<1, 5>	<1, 6>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<2, 2>	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, 6>	<7, 7>
N-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<2, 2>	<3, 3>	<4, 4>	<5, 5>	<6, 6>	<7, 7>
Počet výskytů v korpusu SYN2010	744	370	185	80	23	18

Zde již nastává odlišná situace. Jak vidíme, předchází-li kondicionálové částici pomocné sloveso *být* nebo *bývat* ve tvaru přičestí minulého, nemůže mezi nimi stát žádná další jednotka. V případě okna napravo je situace stejná jako v případě předchozí kombinace - omezení zde existuje pouze statistické.

2. Kombinace zakončené pomocným slovesem

Druhou skupinu posloupností prozkoumáme tím samým způsobem jako tu první. Měnit budeme pouze kontext, pro který budeme zadávat jednotlivé dotazy.

	Forma slovosledu					
	Vp ^b Vp ^M [1]- Vc	Vp ^b Vp ^M [2]- Vc	Vp ^b Vp ^M [3]- Vc	Vp ^b Vp ^M [4]- Vc	Vp ^b Vp ^M [5]- Vc	Vp ^b Vp ^M [6]- Vc
Dotaz	Kontext					
Query: [tag="Vc.*"]	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>	<0, 0>
P-filter: [lc="(ne)byl([aioy]) (ne)býval([ai oy])"]	<-3, -3>	<-4, -4>	<-5, -5>	<-6, -6>	<-7, -7>	<-8, -8>
N-filter: [tag="[Z].*"]	<-1, -1>	<-2, -1>	<-3, -1>	<-4, -1>	<-5, -1>	<-6, -1>
P-filter: [tag="Vp.*"]	<-2, -2>	<-3, -3>	<-4, -4>	<-5, -5>	<-6, -6>	<-7, -7>
Počet výskytů v korpusu SYN2010	0	0	0	0	0	0

Jak vidíme, nenalezli jsme žádné výskyty. Může to znamenat, že vkládání jednotek zde je nepřípustné anebo, že zkoumaný jev je natolik okrajový, že pro něj neexistuje v korpusu dostatek dat. V daném případě by proto bylo možná vhodné zkoumat možnosti této kombinace introspekci. Vezměme v potaz nalezené výskyty, ty, v nichž jsou složky semknuty těsně k sobě:

i čpěla síla ta kterou moře **byla** **lapila** **by** vůle ona jež svět nařídila ,
proklouznout tehdy kolem **bývalo** **šlo** **by** pouze ve stavu kapalném

Instrospekci dospějeme k závěru, že je zde možné vkládat další jednotky do levého okna (viz např. hypotetické: *moře byla kdysi dávno lapila by vůle*), do pravého okna ale žádné další slovo vložit nelze, což koresponduje se závěry, ke kterým jsme dospěli pozorováním korpusových dat.

Závěr:

Vkládat v zásadě libovolné množství slovních jednotek mezi jednotlivé složky kondicionálu minulého je přípustné ve všech případech, kromě těch, kdy kondicionálová částice následuje v rámci slovosledu za některým z participií. Tehdy tyto dvě složky musí stát bezprostředně za sebou.